

IS DE MOOIE PRINS VAN ORANJE IETS TE SNEL GEWEEST ?

Renier van Chalon en zijn “octrooi tot testeren” van mei 1544

Begin dit jaar deed een gunstige wind twee documenten in het bezit van schrijver dezes belanden. Het gaat om achttiende-eeuwse kopieën van twee “octrooien” uit 1544, die beide betrekking hebben op de leengoederen van Renier van Chalon, prins van Oranje, graaf van Nassau en Vianden en heer van (onder meer) Rumst, die op 18 juli van datzelfde jaar sneuvelde bij het beleg van de stad Saint-Dizier in de Champagne. Lezing van deze stukken roept een aantal vragen op. Wie was Renier van Chalon? Wat was een “octrooi tot testeren”? Hebben deze octrooien, of minstens een van beide, iets te maken met Rumst? En waarom werd tweehonderd jaar na datum nog een kopie gemaakt van deze stukken? Wij proberen deze vier vragen hieronder een na een te beantwoorden.

Renier van Chalon, le beau Prince d’Orange

Hoewel hij een cruciale rol heeft gespeeld in de geschiedenis van de Nederlanden, blijft de figuur van Renier van Chalon enigszins in het duister gehuld. Bij ons weten is niemand ooit op het idee gekomen een biografie van hem te schrijven – en voor iemand die niet ouder werd dan 25 jaar is dat misschien ook niet zo eigenaardig. Aan de andere kant zou zonder Renier de geschiedenis allicht geen gewag hebben gemaakt van een van de meest merkwaardige figuren uit de geschiedenis van de Nederlanden, namelijk zijn erfgenaam Willem de Zwijger, prins van Oranje en graaf van Nassau. Reden genoeg dus om wat meer van nabij te kijken naar de figuur van deze jong gestorven edelman¹.

Ons hoofdpersonage werd op 5 februari 1519 geboren in Breda, als zoon van Hendrik III, graaf van Nassau en Vianden en - onder meer - heer van Breda, en zijn echtgenote Claudia van Chalon. Hendrik was de oudste zoon van graaf Jan V van Nassau-Dillenburg, die de Bourgondische vorsten onder meer diende als stadhouder van het hertogdom Gelderland, dat toen net deel was gaan uitmaken van de Nederlandse bezittingen van dit huis. In 1504 erfde Jan V Breda van zijn broer Engelbert. Bij zijn overlijden in 1516 verdeelde hij zijn goederen over zijn beide zonen: Hendrik, de oudste, erfde de Nederlandse bezittingen, en Willem, bijgenaamd “de Rijke”, kreeg de Duitse bezittingen in handen, inclusief het graafschap Nassau-Dillenburg. Een van de zonen van Willem de Rijke droeg dezelfde naam als zijn vader, en zullen we later nog ontmoeten, het betreft hier inderdaad Willem de Zwijger.

Terug nu naar Hendrik, die het spoor van zijn vader volgde als trouw dienaar van de Bourgondische hertogen. Hij werd in 1505 opgenomen in de Orde van het Gulden Vlies en fungeerde in de periode tussen 1515 en 1521 als stadhouder van de graafschappen Holland en Zeeland. In diezelfde periode speelde hij een rol in de opvoeding van de jonge hertog Karel, die later Keizer Karel zou worden, en

¹ Deze korte biografische schets is voornamelijk gebaseerd op L. Braye, *René de Chalon et le mausolée du coeur*, Bar-le-Duc, Contant-Laguerre, 1924, 6-9 en F.A. Holleman, *Neerland's (sic) vorstenhuis en de Grootte Kerk te Breda*, Zutphen, Thieme, 1966, 52-54.

die Hendrik in de periode tussen 1522 en 1530 ontbood naar Spanje, om er opperkamerheer te zijn aan zijn hof aldaar.

In 1515 was Hendrik gehuwd met Claudia van Chalon, een telg uit het roemruchte geslacht van Chalon-Arlay uit het Vrije Graafschap Bourgondië (beter bekend onder zijn Franse naam Franche Comté). Claudia's broer, Filibert, heer van Chalon en prins van Oranje, was een van de meest gevreesde veldheren van Keizer Karel en diende hem in diens oorlogen tegen Frankrijk. Deze oorlogen werden vaak uitgevochten op het grondgebied van wat nu Italië is, en het was dan ook onder de muren van Firenze dat Filibert in 1530 - kinderloos - sneuvelde. Filibert was dermate anti-Frans dat hij tijdens een korte krijgsgevangenschap in Franse handen zijn bewakers tot wanhoop dreef door de muren van zijn woonvertrekken en van de binnenplaats van het kasteel waarin hij zat opgesloten, te bedekken onder de anti-Franse graffiti - een houding die tot de familietraditie is gaan behoren.

Bij het overlijden van Filibert van Chalon bleek zijn neef Renier bij testament als universeel erfgenaam te zijn aangewezen. Uit eerbied voor zijn oom zou Renier voortaan de titel "prins van Oranje" voeren, bij voorrang boven zijn andere titels, en als wapenspreuk ook die van zijn oom "Je maintiendrai Chalon" overnemen. Die laatste spreuk is, in haar verkorte vorm, tot vandaag die van het Nederlandse koningshuis.

De jonge Renier was een waardige neef en een waardige zoon, die in het spoor trad van zijn vader en zijn oom in het dienen van het huis van Bourgondië. In 1531 werd hij in Doornik opgenomen in de Orde van het Gulden Vlies en kort nadien nam hij het stadhouderschap van de graafschappen Holland, Zeeland en Friesland op. In 1540 zette hij een verdere stap in zijn politieke, sociale en economische opmars, wanneer hij op 22 augustus van dat jaar door bemiddeling van Karel V in het huwelijk kon treden met niemand minder dan Anna, dochter van de regerende hertog van Lotharingen en Bar. Hierdoor trad hij toe tot het selecte kringetje van de regerende vorstenfamilies, en was hij meteen een belangrijke schakel geworden in de anti-Franse alliantiepolitiek van Keizer Karel¹.

De keizer had echter eerst nog andere katten te geselen. In het kader van zijn politiek van eenmaking van de Lage Landen bij de Zee, hadden zijn vader Filips de Schone en hijzelf langzaam maar zeker een einde gemaakt aan de zelfstandigheid van het hertogdom Gelderland. Die strijd trad nu in een eindfase, waarbij de wanhopige Geldersmannen voor de vlucht vooruit kozen. Onder leiding van Maarten van Rossum, de om zijn moed en bloeddorstigheid gekende opperbevelhebber van de Gelderse troepen, vielen zij in de zomer van 1542 binnen in het kernland van de Bourgondische Nederlanden, het hertogdom Brabant. Na een mislukte overval op Lier, wou Van Rossum naar Brussel trekken, maar aangekomen in Walem, merkte hij dat de pontons over de Nete verdwenen waren. Uit wraak vernielde hij de dorpskern van Rumst, vermits hij ervan uitging dat de dorpelingen op bevel van hun heer, Renier van Chalon, verantwoordelijk waren voor deze sabotage. Meteen legde Van Rossum

¹ H. Bogdan, *La Lorraine des Ducs*, Parijs, Perrin, 2013, 115.

de Rumstenaren de bouw van een brug over de rivier op¹. Veeleer dan zijn tocht richting Brussel voort te zetten, keerde Van Rossum zich echter tegen Antwerpen, en legde het beleg voor de stad. Opnieuw wist hij zich geconfronteerd met de heer van Rumst, Renier van Chalon, die een poging deed de stad te ontzetten. Op het eerste gezicht had die poging echter weinig succes, want bij een veldslag bij Brasschaat moest Renier het onderspit delven, met achterlating van tweeduizend gedode soldaten. Maarten van Rossum kwam echter ook verzwakt uit de strijd, en moest kort erna het beleg van Antwerpen opheffen en terugkeren naar Gelderland. Daar werd hij achtervolgd door de troepen van Keizer Karel, onder leiding van de bekende Lamoraal van Egmont, die uiteindelijk de overhand haalden en een einde maakten aan het zelfstandige bestaan van het hertogdom Gelderland.

Van de Gelderse veldtocht in Brabant had de grote rivaal van Keizer Karel, koning Frans I van Frankrijk, gebruik gemaakt om zijn bondgenoot, de hertog van Gelderland, een duwtje in de rug te geven door zelf binnen te vallen in het hertogdom Luxemburg, een ander deel van de Bourgondische Nederlanden. Zodra het Gelderse gevaar bezworen was, besloot de keizer zijn rivaal een lesje te leren, en nam hij persoonlijk de leiding over een grootse expeditie, die niet alleen Luxemburg wou zuiveren van Franse troepen, maar als einddoel niets minder had dan de inname van Parijs².

Het sprak voor zich dat zijn vertrouweling Renier van Chalon in deze veldtocht een rol zou spelen. Niet alleen was hij een van de beste veldheren van de keizer, daarenboven kende hij de streek tussen Luxemburg en Parijs erg goed, al was het maar omdat hier onder meer het hertogdom Lotharingen lag, het stamland van zijn echtgenote. Toch was het niet Renier, maar Ferrante Gonzaga, broer van de regerende hertog van Mantua en onderkoning van Sicilië, die na de keizer het bevel voerde. Drong Renier niet aan op het commando, of was hij nog onder de indruk van zijn nederlaag in Brasschaat ? Wie zal het zeggen...

Veeleer dan de operationele leiding van de veldtocht op zich te nemen, kreeg Renier het bevel over de achterhoede, die bestond uit achtduizend voetsoldaten uit de Nederlanden, met name uit Friesland. Bij zijn troepen was hij bijzonder geliefd, in die mate dat na zijn dood niet minder dan een kwart van hen deserteerde.

Op 17 juli 1544 kwam Renier van Chalon met zijn troepen aan bij Saint-Dizier, een stadje in de Champagnestreek, waarvoor de keizer en Gonzaga de dag tevoren het beleg hadden gelegd. De dag na zijn aankomst ging hij de belegeringsinstallaties inspecteren, en meldde hij zich bij bevelhebber Gonzaga. Deze stond hem uit eerbied zijn zitplaats in een loopgraaf af, maar de prins was nog maar net gaan zitten, toen hij in de schouder werd getroffen door een projectiel uit een klein kanon, dat vanuit de stad was afgeschoten. De wonde was dermate ernstig, dat hij de dag erna, op dinsdag 18 juli 1544 om acht uur 's avonds overleed. Het beleg van de stad zou nog duren tot 9 augustus, toen de

¹ J. Neyens, *Rumst. Van Romeinse nederzetting tot nijverheidsgemeente*, Lier, Van In, 1958, 36.

² Ons verhaal van de veldtocht van 1544 en de dood van Renier van Chalon is grotendeels gebaseerd op A. Rozet en J.-F. Lembey, *L'invasion de la France et le siège de Saint-Dizier par Charles-Quint en 1544 d'après les dépêches italiennes*, Parijs, Plon, 1910.

Franse troepen zich overgaven. Op 17 augustus verlieten zij Saint-Dizier effectief, echter niet vooraleer het nodige was gedaan om de troepen van Renier van Chalon naar elders over te brengen - er werd immers gevreesd dat de overgebleven soldaten hun bevelhebber zouden willen wreken op de Franse troepen, die zij verantwoordelijk achtten voor zijn dood.

In de tussentijd was het stoffelijk overschot van de heer van Rumst echter al vertrokken naar zijn definitieve rustplaats, in de Grote Kerk van Breda. Op 19 juli vertrok een grootse lijkstoet uit Saint-Dizier, die dezelfde avond nog Bar-le-Duc bereikte, de stad waar hij vier jaar eerder in het huwelijk was getreden. In de kerk van Saint-Maxe werd een eerste herdenkingsdienst gehouden, en werden zijn hart en ingewanden uit zijn lichaam verwijderd, om ter plaatse bijgezet te worden. Inderdaad werd in deze kerk in 1545 een luguber doch prachtig monument voor hem onthuld, van de hand van de Lotharingse beeldhouwer Ligier Richier¹.

Op 22 juli kwam de rouwstoet aan in Metz, waar ook een plechtige herdenkingsdienst werd gehouden, vooraleer de stoet verder reisde over Trier en Luxemburg, tot in Breda. Daar werd de prins van Oranje bijgezet in het grafmonument, dat deze had laten oprichten voor zijn oom Engelbert van Nassau, waarin ook zijn vader rustte.

Kort nadien ontstond in Frankrijk een spotlied op de dood van Renier, prins van Oranje, dat allicht meer zegt over de opluchting die de Fransen voelden bij de dood van een geducht tegenstander dan over iets anders. Dit lied "Le beau Prince d'Orange" bleef vele eeuwen lang tot het volksliederenrepertoire behoren. We voegen de tekst ervan als bijlage bij dit artikel, met een vrije Nederlandse vertaling, evenals de tekst van een hedendaagse herwerking van de Franse electrofolkgroep Malicorne².

Het fenomeen “octrooi tot testeren”

In een vorige bijdrage³ hebben we verklaard hoe het leenrecht over een heerlijkheid het voorwerp uitmaakte van complexe juridische verhoudingen, die met name de overdracht van dit recht regelden. Ook de overdracht bij testament was onderworpen aan een specifieke procedure, die moest vermijden dat de titularis van een leenrecht hierover zou beschikken zonder rekening te houden met de rechten van de leenheer⁴. In beginsel was het zelfs verboden bij testament een leengoed aan iemand over te dragen, maar van dit verbod kon vrijstelling worden verleend door de leenheer, mits een vergoeding werd betaald. Deze vrijstelling kon zowel de vorm aannemen van een voorafgaande toestemming als

¹ Ten tijde van de Franse Revolutie werd het beeld deels vernield en deels verplaatst, zodat het vandaag in onvolledige staat te zien is in de Sint-Pieterskerk van Bar-le-Duc.

² Via youtube kunnen beide versies ook beluisterd en bekeken worden.

³ “Recht uit Rumst. Leenverheffing in de Costuymen vanden Lande van Rumpst”, *Rumesta Jaarboek 2012*, Rumst, Rumesta, 2012, 27-31.

⁴ Deze situering van het octrooi tot testeren is gebaseerd op F.A. Holleman, *Het octrooi tot testeeren naar Hollandsch leenrecht. Beschouwingen naar aanleiding van een handschrift van Mr P. van der Schelling*, Zutphen, Thieme, 1945. Deze boeiende rechtshistorische studie heeft een veel ruimer voorwerp dan haar al te bescheiden titel doet vermoeden.

van een bevestiging van het testament nadat het was opgemaakt, met dien verstande dat het niet meer kon worden verleend nadat de erflater was overleden.

Na verloop van tijd werd het octrooi tot testeren zo goed als automatisch verleend. Met name voor de zogenaamde goede of spillelenen, waarvan ook een vrouw het leenrecht kon verkrijgen, ging men ervan uit dat de leenheer zijn toestemming tot testeren niet kon weigeren, in tegenstelling tot de zogenaamde kwade of zwaardlenen, die aan mannen voorbehouden bleven. Rumst had bij het overlijden van Renier van Chalon reeds zeven “vrouwen van Rumst” gekend, zodat er geen discussie over kon bestaan dat het een spilleleen was.

Ten tijde van de Bourgondische hertogen won het octrooi tot testeren aan populariteit – zij het niet bij iedereen. De particularistische tendensen binnen de Nederlandse vorstendommen stoorden zich immers aan het feit dat de vorst als opperste leenheer bij een enkele akte toestemming gaf om leengoederen bij testament te vermaken in al zijn bezittingen, en dus niet langer onderscheid te maken naargelang het graafschap of het hertogdom waarin zij zich bevonden. Strikt genomen handelde de vorst-leenheer immers telkens in een andere hoedanigheid, weze het hertog van Brabant, graaf van Holland of graaf van Vlaanderen bijvoorbeeld. Zeker onder Keizer Karel en zijn opvolger Filips II werden dergelijke “gewestgrensoverschrijdende” octrooien tot testeren schering en inslag. Met name het leenhof van Brabant bleef zich echter verzetten tegen deze praktijk, zodat er geregeld discussies ontstonden over de rechtsgeldigheid van een octrooi, zeker wanneer het betrekking had op goederen die in Brabant waren gelegen. We zullen meteen zien dat deze discussie ook een rol gespeeld heeft bij het octrooi tot testeren van Renier van Chalon.

Het octrooi en het bijbehorende testament zelf

Inderdaad valt de toestemming die Keizer Karel aan Renier van Chalon heeft gegeven om een testament te maken uiteen in twee documenten. Een eerste octrooi, gedateerd op 2 mei 1544, draagt als titel “Octroij verleent bij Keijser Carel in sijnen Raede bij ’t welcke Missire Rene de Chalon, Prince van Orangien, Grave van Nassau etc.; geconsenteert wort te mogen disponeren soo wel van sijne Heerlicheijden als Leengoederen in Brabant gelegen [...]”. Een tweede document is gedateerd op 14 mei van hetzelfde jaar en heet “Octroij verleent bij den Keijser in sijnen Raede daer bij den Prince Rene de Chalon geaccordeert wort te mogen testeren van alle sijne leen ende Heerlijcke goederen gelegen in Sijne Ma[jesteits] Landen van harwaerts daer, namentlij[ck] inde seventien provintzien.”

Alleen al uit de titels vallen een aantal verschillen tussen beide documenten af te leiden. Het eerste document heeft enkel betrekking op de goederen die gelegen zijn in het hertogdom Brabant, terwijl het tweede op de goederen in de volledige Bourgondische Nederlanden ofte 17 Provinciën slaat – dus inclusief die in Brabant. Dit handigheidje houdt ongetwijfeld verband met de hierboven beschreven gevoeligheden van het leenhof van Brabant. Ook opmerkelijk is dat het “Brabantse” document in het Nederlands is geredigeerd, terwijl het algemene document - op de titel na - in het Frans is.

Inhoudelijk verschillen beide documenten echter amper van elkaar. In het algemene document wordt nog eens uitdrukkelijk herinnerd aan de verplichting voor de erfgenamen om binnen zes weken na het overlijden van de erflater de verschuldigde rechten te betalen. Het Brabantse document verbiedt ook uitdrukkelijk dat “slooten of forteressen” (kastelen allerhande) zouden worden nagelaten aan “eenige uijtlandige personen onsen quaet willigen, of houdende onse contrarie partie in eeniger manieren”, zeg maar aan vijanden van de keizer.

Het Brabantse document legt ook meer de nadruk op het verbod leengoederen te vererven aan “Geestelicke Personen, Kercken, Godshuijsen, Cloosteren of andere doode handen”, door dit verbod ook expliciet op te nemen in de titel van het octrooi. Een soortgelijk verbod is echter ook terug te vinden in het algemene octrooi. Het betrof hier een algemeen geldende regel, die de overgang van leengoederen naar de Kerk verbood. De achtergrond hiervan was dat kerkelijke goederen op hun beurt niet konden worden verworven door erfenis, en er dus een eenrichtingsverkeer dreigde te ontstaan tussen leengoederen en kerkelijke goederen, wanneer goederen uit de eerste categorie aan kerkelijke instellingen zouden worden nagelaten. Op die manier zou het economische evenwicht tussen de eerste en de tweede stand (clerus en adel) ontwricht worden. Wie absoluut goederen wou nalaten aan de Kerk, diende te kiezen voor goederen waarop geen leenrechten gevestigd waren, de zogenaamde allodia of eigen goederen.

Voor het overige zijn beide documenten bijzonder gelijklopend. In de typische kanselarijstijl van die tijd, die alle denkbare en ondenkbare hypothesen wil opnoemen (met formules als “voor notaris en getuigen, voor schepenen, mannen van leene, onder sijn zegele ofte anderssins” om alle mogelijke vormen van akten aan te duiden, of “oorloven, willecoren ende consenteren” als omschrijving van toestaan), wordt een bijzonder ruime machtiging gegeven aan prins Renier. Op de hierboven vermelde beperkingen na, heeft hij totale vrijheid van beschikking over zijn leengoederen. Een vermoedelijke erfgenaam wordt niet aangewezen, evenmin als een beschrijving van de goederen waarop het octrooi betrekking heeft. Wel integendeel, het octrooi bevestigt uitdrukkelijk dat het ook betrekking heeft op eventuele goederen die de prins nog zou verwerven tussen de datum van het verlenen van het octrooi en zijn overlijden. De geschiedenis zou echter uitwijzen dat hij daartoe niet veel gelegenheid zou krijgen.

Op 20 juni 1544, dus kort nadat hij beide octrooien had verkregen, maakte Renier van Chalon ook effectief een testament op¹. Dit gebeurde nadat hij zich bij de keizerlijke legers had gevoegd in het legerkamp van Richemont, nabij Thionville in Lotharingen. De tekst ademt dan ook een oorlogssfeer. De overwegingen over de onzekerheid van het leven, die kenmerkend zijn voor zowat alle testamenten uit deze periode, werden immers aangevuld met een expliciete verwijzing naar de onzekerheid van het leven van “ceulx qui ont à traicter les armes et faitcz de guerre, comme pour notre debvoir et acquit nous avons présentement à faire et rendre à l’empereur notre seigneur Charles le Quint, notre

¹ De tekst van het testament is opgenomen in L. Braye, *René de Chalon et le mausolée du coeur*, Bar-le-Duc, Contant-Laguerre, 1924, 9-17.

souverain prince et naturel seigneur, le service que debvons à sa Majesté, au recouvrir des principaultéz, terres, villes, chateaux et seignouries que luy détient et occupe injustement le roy de France et à la réparation des autres injures, outrages et excès que luy a fait et infère (sans raisonnable occasion) ledit seigneur Roy, et finablement parvenir à une bonne et ferme paix publique.”¹

In hoofdorde beschouwde Renier van Chalon zijn eigen kinderen als zijn erfgenamen. Enkel was het zo dat hij op het ogenblik dat hij het testament redigeerde kinderloos was, en dat hij ook kinderloos zou sterven. De gedetailleerde bepalingen over de verdeling van zijn goederen tussen eventuele zonen en dochters zouden dus zonder voorwerp blijven. Wel kreeg zijn weduwe, Anna van Lorreinen, het vruchtgebruik over de gehele erfenis, op de bijzondere legaten na. Hiertegenover stond echter de verplichting de algemene erfgenaam jaarlijks een bedrag van 20.000 carolusgulden over te maken, als gebruiksvergoeding.

Indien Renier kinderloos zou sterven werd de oudste zoon van zijn oom, Willem de Rijke, regerend graaf van Nassau-Dillenburg, algemeen erfgenaam - en die oudste zoon was de jonge Willem, later bekend als de Zwijger. Indien ook deze kinderloos zou sterven, zou worden teruggevallen op de erfgenamen van zijn jongere broer Jan, gevolgd door de andere broers, de zussen en ten slotte de mannelijke erfgenamen van hun gemeenschappelijke grootvader Jan van Nassau.

In het testament wordt trouwens nog eens uitdrukkelijk verwezen naar de octrooien, waar Renier bevestigt dat hij op rechtsgeldige wijze toelating heeft gekregen om vrij te beschikken over zijn goederen vanwege Keizer Karel, en dit zowel in zijn hoedanigheid van keizer als in zijn hoedanigheid van heer van de verschillende landstreken waarin Reniers goederen zich bevonden.

Naast zijn weduwe en Willem van Oranje werden ook een hele reeks anderen begunstigd met kleinere legaten. Een lijst van dienaren en vrienden die een deeltje van de erfenis diende te krijgen, was dermate lang, dat zij als bijlage bij het testament werd gevoegd. Wel vermeld in het testament zelf werd in de eerste plaats zijn natuurlijke zoon Palamedes van Chalon (1540-1600), die een jaarrente van vijftienhonderd ponden toegewezen kreeg, ten laste van de algemene erfgenaam. Verder werd ook Jeanne (overleden in 1570), de natuurlijke dochter van Reniers oom en erflater Filibert van Chalon, niet vergeten. Zij kreeg een jaarrente van vijftienhonderd carolusgulden, ten laste van de Bourgondische erfgoederen die Renier van zijn oom had verkregen. De natuurlijke kinderen van Reniers vader Hendrik, Alexis van Nassau-Corroy (1506/1511-1550) en Elisabeth van Nassau (1512-1550) kregen, bovenop de jaarrenten die zij van hun vader hadden gekregen, nog een bijkomende jaarrente van vijfhonderd ponden, ten laste van de heerlijkheden Steenberg en Roosendaal bij Breda.

¹ Vrije vertaling: “Diegenen die de wapens moeten voeren en krijgsveld verrichten, zoals dat onze plicht is die wij nu moeten vervullen tegenover onze heer, keizer Karel de Vijfde, onze soevereine vorst en natuurlijke heer, met het oog op het heroveren van de vorstendommen, landen, steden, kastelen en heerlijkheden die de koning van Frankrijk hem op onrechtmatige wijze onthoudt en bezet, en met het oog op het herstel van de andere beledigingen en excessen die deze heer Koning hem aandeed en aandoet, zonder enige redelijke aanleiding, en ten slotte met het oog op het tot stand brengen van een rechtvaardige en stabiele internationale vrede.”

Als executeurs van het testament wees Renier zijn schoonbroer Frans van Lorreinen aan, evenals zijn neef Adolf van Holstein, hulpbisschop van Keulen, Lodewijk van Praet, ridder in de Orde van het Gulden Vlies en kamerheer van Keizer Karel, alsmede twee spilfiguren van de regering van de keizer, Nicolas Perrenot de Granvelle, staatsraad en feitelijk eerste minister van Karel V, en Lodewijk van Schore, voorzitter van de Geheime Raad.

Schore was ook zelf aanwezig toen het testament op 26 juli 1544 werd geopend in aanwezigheid van Maria van Hongarije, landvoogdes van de Nederlanden en zuster van de keizer. Ook de hertog van Aarschot, Filips van Croy, de kanselier van Brabant, Engelbert van den Dale, heer van Leefdaal en andere hoogwaardigheidsbekleders waren getuige van de opening, evenals Hugues de Maubuse, de raadsman van de prins. Het waren Maubuse en Jan van Renesse, echtgenoot van Reniers natuurlijke halfzuster Elisabeth en tevens luitenant-gouverneur van Breda, die het eigenhandige testament van de prins overhandigden aan de landvoogdes met verzoek het te laten openen. Zo geschiedde, en de octrooien en het testament konden hun volle uitwerking krijgen.

Hebben deze documenten (ook) betrekking op Rumst ?

Bij het overlijden van zijn vader, Hendrik van Nassau, in 1538 erfde zijn enige zoon Renier al zijn goederen, inclusief de heerlijkheid Rumst, die vader Hendrik in 1536 voor 30.000 gulden had gekocht van Margareta van Bourbon, vrouwe van Rumst¹. Vermits Rumst geen deel uitmaakte van enig bijzonder legaat, kwam het terecht in de erfenis ten behoeve van de algemene legataris, Willem van Oranje. Dat de termijn van zes weken na het overlijden van de erflater, binnen dewelke de erfgenaam moest overgaan tot het betalen van de verheffingsrechten, veeleer indicatief dan bindend was, blijkt ook uit het lot van de heerlijkheid Rumst: pas in 1545 werd Willem effectief ingehuldigd als heer van Rumst.

De rechtsgrond hiervoor lag, zoals gezegd, in het testament, en dus indirect ook in het octrooi tot testeren. Meteen rijst de vraag: in welk octrooi? Vermits de heerlijkheid Rumst ressorteerde onder het leenhof van Brabant, moeten we hier denken aan het Brabantse octrooi, dat immers specifiek betrekking had op deze goederen.

Waarom een kopie uit de achttiende eeuw ?

Blijft nog een laatste vraag: waarom in 's hemelsnaam werd het octrooi tot testeren gekopieerd in de vroege achttiende eeuw, meer dan honderdvijftig jaar na het afhandelen van de nalatenschap van Renier van Chalon?

¹ J. Neyens, *Rumst. Van Romeinse nederzetting tot nijverheidsgemeente*, Lier, Van In, 1958, 36.

In de archieven van de Nassause Domeinraad¹, de instantie die het private patrimonium van het Huis van Oranje beheerde, bevindt zich een kwitantie uit 1719, waarbij de aflossing werd vastgesteld van een rente die in 1531 werd gevestigd op – onder meer – de heerlijkheid Rumst. Past de kopie van het octrooi misschien in het kader van de opzoekingen naar de juridische toestand van die rente?

Er is echter nog een andere, meer waarschijnlijke hypothese. In 1702 overleed Willem III van Oranje, stadhouder van de Nederlanden en koning van Groot-Brittannië, zonder nakomelingen. Willem was de laatste directe afstammeling van Willem de Zwijger, en even machtig als rijk. Om zijn erfenis was heel wat te doen en twee machtige pretendentes presenteerden zich als mogelijke erfgenamen. Aan de ene kant was er de Friese stadhouder Johan Willem Friso, afstammeling uit een jongere tak van het huis van Nassau, die door Willem III bij testament als erfgenaam was aangewezen. Aan de andere kant stond de koning van Pruisen, Frederik Willem I, die van oordeel was dat het testament van Willem III ongeldig was, omdat het zijn rechten schond. Die rechten meende hij te kunnen ontfangen aan het gegeven dat zijn grootmoeder langs vaderszijde een zuster was van Willem II, de vader van Willem III.

Bij de oplossing van het dispuut tussen beide pretendentes stond de vraag centraal in welke mate Willem III wel bij testament kon beschikken over zijn rechten en goederen, vermits hij deze zelf ontleende aan oudere testaments, waarin regels waren opgenomen over de overdracht van deze rechten en goederen. Daarbij kwam het testament van Renier van Chalon naar boven, waarin bepaald was dat Willem de Zwijger algemeen legataris van de overledene zou zijn, opgevolgd door zijn erfgenamen in de mannelijke, en vervolgens in de vrouwelijke lijn, bij voorrang boven andere nakomelingen van de familie Nassau. Op basis van dit testament had de Pruisische koning inderdaad sterkere aanspraken dan Johan Willem Friso². In het kader van deze erfenisstrijd werd onder meer overgegaan tot een uitgave van de teksten van alle testaments van de Oranjevorsten, te beginnen met dat van Filibert van Chalon, en inclusief dat van Renier³.

Het is alles behalve onwaarschijnlijk dat de hier besproken kopieën in deze context tot stand zijn gekomen, zodat we hun redactie kunnen dateren tussen 1702 en 1732. In dat laatste jaar werd het erfenisdispuut immers beëindigd door een overeenkomst tussen Willem IV, de zoon van Johan Willem Friso, en Frederik de Grote, koning van Pruisen en zoon van Frederik Willem.

¹ Bewaard in het Nationaal Archief in Den Haag. Wij hebben het document zelf niet ingezien, maar verwijzen naar de inventaris (toegangsnummer 1.08.11), 660, nr. 8398. Over de Domeinraad, zie M. Bruggeman, *Nassau en de macht van Oranje. De strijd van de Friese Nassaus voor erkenning van hun rechten, 1702-1747*, Hilversum, Verloren, 2007, 45-51.

² M. Bruggeman, *Nassau en de macht van Oranje. De strijd van de Friese Nassaus voor erkenning van hun rechten, 1702-1747*, Hilversum, Verloren, 2007, 201-207. Over de erfenisstrijd, zie ook A. Peele, *Een uitzonderlijk erfgenaam. De verdeling van de nalatenschap van Koning-Stadhouder Willem III en een consequentie daarvan: Pruisisch heerlijk gezag in Hooge en Lage Zwaluwe, 1702-1754*, Hilversum, Verloren, 2013. Op het moment van het redigeren van deze bijdrage was dit boek echter nog niet verschenen, zodat we geen rekening hebben kunnen houden met de conclusies ervan.

³ *Testamenten van de doorluchtigste Princen van Orangen t' sedert Philibert van Chalon tot Willem de Derde, Koning van Groot Brittanniën van den jaere 1520 af tot 1702 toe. Gemaakt en door haar overlijden bekrachtigt waar in ten vollen haar uytterste willem uytgedrukt sijn. Mitsgaders het extract uyt de resolutie van Haer Ho. Mo. dato 29 mey 1702*, Den Haag, 1702.

Conclusie

Hoewel Rumst en zijn land niet met zoveel woorden worden vernoemd in het octrooi tot testeren en het daaropvolgende testament van Renier van Chalon, prins van Oranje en heer van Rumst, leren deze documenten ons toch veel over de tijd waarin zij tot stand kwamen. Een van de meest verbazende vaststellingen is de lange relevantieperiode van dergelijke documenten, die honderdvijftig jaar na hun totstandkomen, nog een belangrijke rol konden spelen in de erfenisstrijd tussen twee vooraanstaande Europese vorstenhuizen.

Bijlagen

1. *Le beau Prince d'Orange (originele versie)*

Deze versie komt, met lichte varianten, voor in nogal wat verzamelingen van oude volksliederen. De historische waarde van de tekst is relatief, wat onder meer blijkt uit het gegeven dat het lied allusie maakt op een lange afwezigheid van de Prins, die echter kort na het begin van de veldtocht sneuvelde. De vertaling is van onze hand, en probeert zo goed mogelijk de sfeer en het ritme van het oude lied te bewaren.

Le beau Prince d'Orange	De mooie Prins van Oranje
S'est un peu trop pressé	Is iets te snel geweest
Il fit son équipage	Hij maakte zijn bagage
A cheval est monté	En besteeg zijn strijdros

Ref: La fa, la mi fa
La sol fa, la mi fa,
La sol fa mi ré, ut.

Où allez-vous, mon Prince ?	Waar gaat u heen, o Prins ?
Demande l'ecuyer,	Vraagt de schildknaap
Je vais aller en guerre,	Ik trek nu op ten oorlog,
Tout droit à Saint-Dizier	Meteen naar Saint-Dizier
Sa femme lui demande:	Zijn echtgenote vraagt hem,
Prince, quand reviendrez ?	Mijn Heer, wanneer keert u terug ?
Je reviendrai à Pâques	Ik keer terug met Pasen,
A Pâques ou à Noël	Of anders met de Kerst

Voicy Pâques venue
 Et la Noé passé,
 Le beau Prince d'Orange
 N'y est point arrivé

Maar Pasen is gekomen,
 En Kerstmis is voorbij,
 De mooie Prins van Oranje
 Is toch niet weergekeerd

Sa femme en est en peine
 Et ne fait que pleurer,
 Elle monte dans sa chambre
 Pour son corps y parer

Zijn vrouwe is zo angstig
 En huilt de hele dag
 Zij vlucht weg in haar kamer
 Waar zij de rust opzoekt

Regarde à la fenêtre
 Et voit un messenger
 Messenger porte lettre
 Quelles nouvelles apportez ?

Als zij kijkt door de ramen
 Ziet zij een bode staan
 O bode, brievendrager,
 Breng jij ons allicht nieuws ?

J'apporte des nouvelles
 Qui vous feront pleurer
 Le beau Prince d'Orange
 Est mort et enterré

Ik breng u droeve maren,
 Nieuws dat u pijn zal doen,
 De mooie Prins van Oranje
 Ligt stijf en koud in 't graf

Le beau Prince d'Orange
 Est mort et enterré
 J'l'ai vu porter en terre
 Par quatre cordeliers

De mooie Prins van Oranje
 Ligt stijf en koud in 't graf
 Vier minderbroeders droegen
 Hem naar zijn laatste rust.

2. *De versie van Malicorne*

Ook in deze hedendaagse hertaling van het oude lied wordt soms een loopje genomen met de historische werkelijkheid, onder meer doordat de Prins van Oranje het slachtoffer wordt van Engelse lanssen, terwijl hij in Franse dienst zou zijn geweest. De nadruk ligt hier echter op het universele vervloeken van de oorlog. Ook hier is de vrije vertaling van onze hand.

C'est le Prince d'Orange
 Tôt matin s'est levé
 Est allé voir son page
 "Va seller mon coursier"

De Prins van Oranje
 Stond vroeg die ochtend op
 Hij ging zijn dienstknecht vinden
 "Kom, tuig mijn strijdros op"

Que maudit soit la guerre
 “Va seller mon coursier”

Vervloekt zij toch de oorlog
 “Kom, tuig mijn strijdros op”

Mon beau Prince d’Orange
 Où voulez-vous aller ?
 Que maudit soit la guerre
 Où voulez-vous aller ?

Maar mooie Prins van Oranje,
 Waar wilt u dan toch heen ?
 Vervloekt zij toch de oorlog
 Waar wilt u dan toch heen ?

Je veux aller en France
 Où le Roi m’a mandé
 Que maudit soit la guerre
 Où le Roi m’a mandé

Naar Frankrijk wil ik rijden
 De Koning stuurt me daar
 Vervloekt zij toch de oorlog
 De Koning stuurt me daar

Mis la main sur la bride
 Le pied dans l’étrier
 Que maudit soit la guerre
 Le pied dans l’étrier

Hij grijpt de teugels vast
 Zijn voet de beugels in,
 Vervloekt zij toch de oorlog
 Zijn voet de beugels in

Je partis sain et sauf
 Et j’en reviens blessé
 Que maudit soit la guerre
 Et j’en reviens blessé
 De très grands coups de lance
 Qu’un Anglais m’a donnés
 Que maudit soit la guerre
 Qu’un Anglais m’a donnés

Gezond ben ik vertrokken,
 Gewond keer ik terug,
 Vervloekt zij toch de oorlog
 Gewond keer ik terug
 De Engelsman die stak me
 Met zijn enorme lans
 Vervloekt zij toch de oorlog
 Met zijn enorme lans

J’en ai un à l’épaule
 Et l’autre à mon côté
 Que maudit soit la guerre
 Et l’autre à mon côté

Een wonde aan mijn schouder
 Een ander in de zij
 Vervloekt zij toch de oorlog
 Een ander in de zij

Un autre à la mamelle
 On dit que j’en mourrai
 Que maudit soit la guerre
 On dit que j’en mourrai

Een ander in de borststreek
 Die me fataal zou zijn
 Vervloekt zij toch de oorlog
 Die me fataal zou zijn

Le beau Prince d'Orange
Est mort et enterré
Que maudit soit la guerre
Est mort en enterré

L'ai vu porté en terre
Par quatre cordeliers
Que maudit soit la guerre
Par quatre cordeliers

De mooie Prins van Oranje
Ligt stijf en koud in 't graf
Vervloekt zij toch de oorlog
Ligt stijf en koud in 't graf

Vier minderbroeders droegen
Hem naar zijn laatste rust
Vervloekt zij toch de oorlog
Hem naar zijn laatste rust.

Frank Judo